

Hejhal, Petr; Kochan, Šimon; Těsnohlídek, Jakub

Švédská fáze opevnění Jihlavy : městská fortifikace v letech 1645–1647

Archaeologia historica. 2024, vol. 49, iss. 2, pp. 539-561

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/AH2024-2-6>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.80918>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 07. 01. 2025

Version: 20241218

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ŠVÉDSKÁ FÁZE OPEVNĚNÍ JIHLAVY. MĚSTSKÁ FORTIFIKACE V LETECH 1645–1647

PETR HEJHAL – ŠIMON KOCHAN – JAKUB TĚSNOHLÍDEK

Abstrakt: Město Jihlava na česko-moravské hranici se stalo v letech 1645–1647 významným opevněným bodem švédské armády a v této době dosáhla svého maximálního rozsahu i městská fortifikace. Článek sumarizuje informace o podobě prvků bastionového opevnění Jihlavy, shrnuje stav jejich dochování v terénu a prezentuje výsledky archeologických výzkumů, které se bastionového opevnění dotkly. Na základě dvou plánů uložených ve Švédském národním archivu ve Stockholmu je předložen návrh předšvédské a švédské fáze vývoje bastionového opevnění Jihlavy.

Klíčová slova: Jihlava – bastionové opevnění – 17. století – třicetiletá válka.

The Swedish phase of the fortification of Jihlava. Town fortification in 1645–1647

Abstract: The town of Jihlava on the Bohemian-Moravian border became an important fortified point of the Swedish army in 1645–1647 and the town fortification reached its maximum extent in these years. The article summarizes information about the form of the elements of the bastion fortification of Jihlava including the state of their preservation in the landscape and presents the results of archaeological excavations that involved a bastion fortification. Based on two plans deposited in the Swedish National Archive in Stockholm, a design regarding the pre-Swedish and Swedish phase of the development of the bastion fortification of Jihlava is presented.

Key words: Jihlava – bastion fortification – 17th century – Thirty Years' War.

Úvod

Opevnění Jihlavy byla v literatuře věnována pozornost a jeho rámcový vývoj je popsán (Hoffmann 1965; Měřínský 2008), nedávno byl aktualizován pohled na jeho středověkou fázi (Razím 2019). Poněkud stranou zájmu zůstává nejmladší – bastionová – část městské fortifikace. I když se toto téma objevuje v relativně nových publikacích zaměřených na fortifikační problematiku (Kupka a kol. 2002) či dějiny města (Pisková a kol. 2009), stěžejní v tomto ohledu zůstává studie Františka Hoffmanna z roku 1965.

Bastionové opevnění města bylo budováno snad již od konce 16. století a za třicetileté války dosáhla jihlavská fortifikace vrcholu svého vývoje. Jako zásadní jsou chápány roky 1645–1647, kdy bylo město v držení švédské armády. Švédové jsou považováni za faktické tvůrce jihlavského bastionového opevnění (Hoffmann 1965, 213).

Impulzem k sepsání článku byly dva plány Jihlavy uložené ve Švédském národním archivu ve Stockholmu. Tyto plány umožňují definovat „předšvédskou“ a „švédskou“ fázi vývoje jihlavské fortifikace. Článek dále prezentuje výsledky archeologických výzkumů, které se dotkly bastionového opevnění Jihlavy, a shrnuje současný stav jeho dochování.

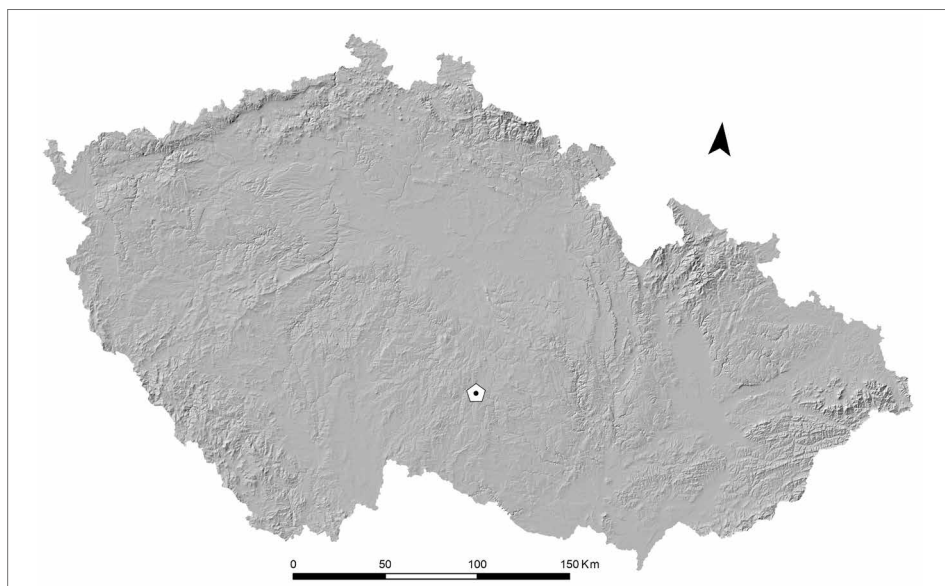
Jihlavské bastionové opevnění

V souvislosti se zrušením jihlavské pevnosti (1755) a stavebním rozvojem města byla tato nejmladší fáze opevnění z větší části zlikvidována. Naše informace o vzhledu opevnění se tak opírají o několik ikonografických/kartografických pramenů různé vypovídací hodnoty, několik písemných zmínek a několik v terénu dochovaných fragmentů. Komplexní popis jihlavského bastionového opevnění podali Emanuel Schwab (1935, 3–4) a František Hoffmann (1965, od strany 220). František Hoffmann ještě před publikací zmíněné studie vytvořil plán se

zákresem své představy novověké fortifikace do současné zástavby, tento plán ale publikován nebyl (obr. 2).¹

Jako výchozí zdroj informací o *rámcovém* vzhledu bastionového opevnění Jihlavy v době jeho největšího rozsahu využíváme několik plánů. Jedná se o dvě rytiny císařského dobývání Jihlavy roku 1647 – první z nich byla otištěna v díle *Theatrum Europaeum* (Schleder 1663) z produkce nakladatelství M. Meriana (obr. 3), autora druhé rytiny neznáme (obr. 4). Z Merianovy rytiny z *Theatra Europaea* snad vychází plán *Grundtriss der Statt Iglaw*, otištěný v díle *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae* (Zeiller 1650), také v nakladatelství M. Meriana (v našem textu pracujeme s kolorovanou verzí tohoto plánu, obr. 5). Městskou fortifikaci v první polovině 18. století, tedy ještě před zrušením pevnosti a ničením opevnění, zachycuje plán ze sbírek Ferdinanda Friedricha von Nicolai (obr. 6). Plán F. F. von Nicolai považujeme za nejrealističtější zobrazení bastionového opevnění Jihlavy a z toho důvodu ho využíváme jako rozhodující v případech, kdy se ostatní použité plány rozcházejí. Pro definování švédské a předšvédské fáze bastionového opevnění jsou zásadní dva plány uložené ve švédském Národním archivu ve Stockholmu (obr. 9, obr. 10). Bastionové opevnění Jihlavy je zachyceno i na několika vedutách města (obr. 7, obr. 8).

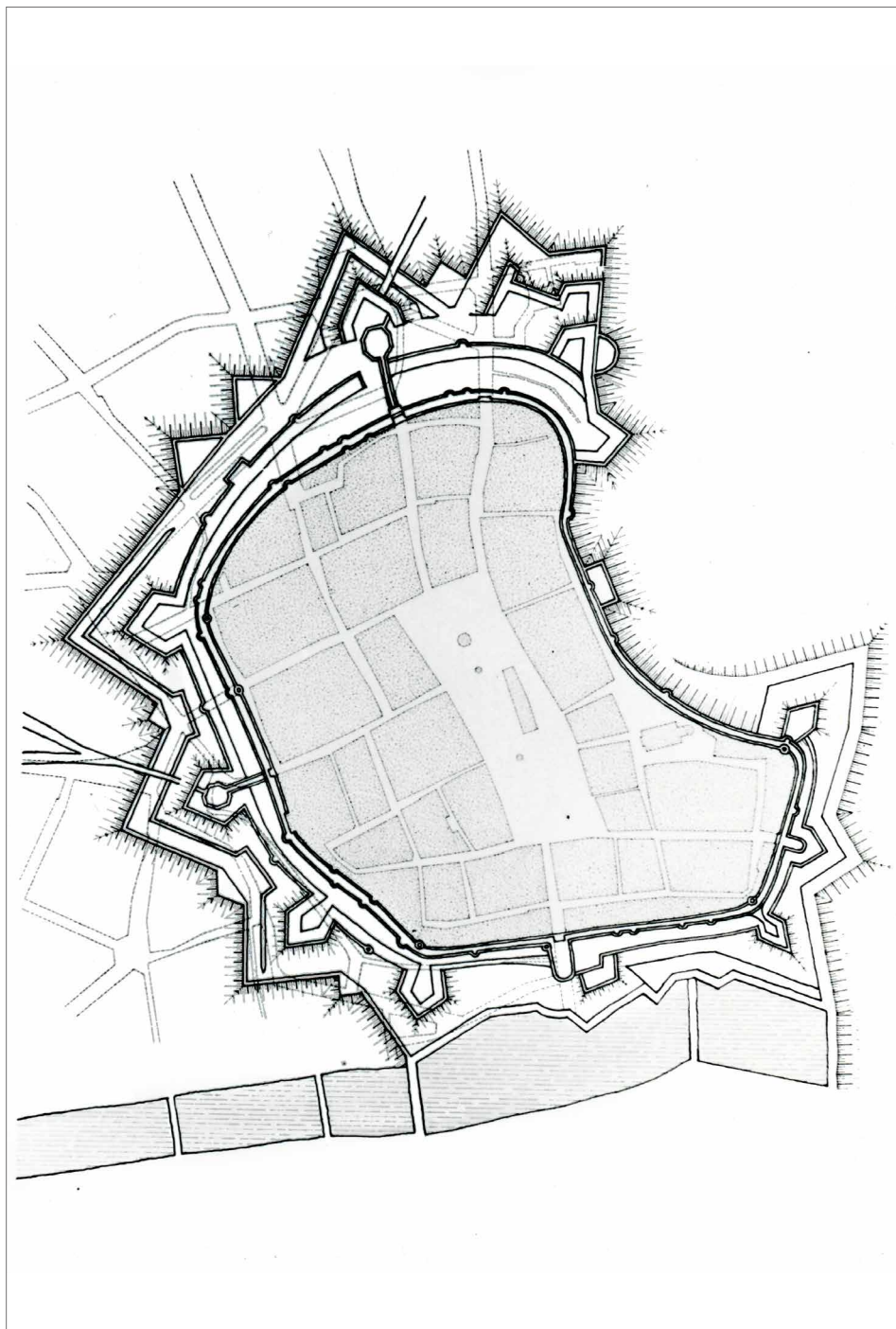
Po porovnání výše zmíněných plánů můžeme konstatovat, že byla vybudována vnitřní obranná linie, která byla na většině obvodu města doplněna střední a vnější obrannou linií. Vnitřní obranná linie na většině obvodu města (kromě jeho jihovýchodní části) přímo navazovala na již existující třetí pás středověkého opevnění. Ve vnitřní a střední obranné linii bylo vybudováno dvanáct zemních fortifikačních prvků (komplikovanější opevnění v severovýchodním rohu města, tzv. Kočku, považujeme v tomto textu za jeden fortifikační prvek). Na tomto počtu se shodují takřka všechny použité plány, až na anonymní rytinu dobývání města roku 1647 (obr. 4), na které není zakreslen jihojihozápadní bastion. Rozdíly existují i v zobrazení detailů fortifikačních prvků na jednotlivých plánech.

Obr. 1. Poloha Jihlavy v rámci České republiky.

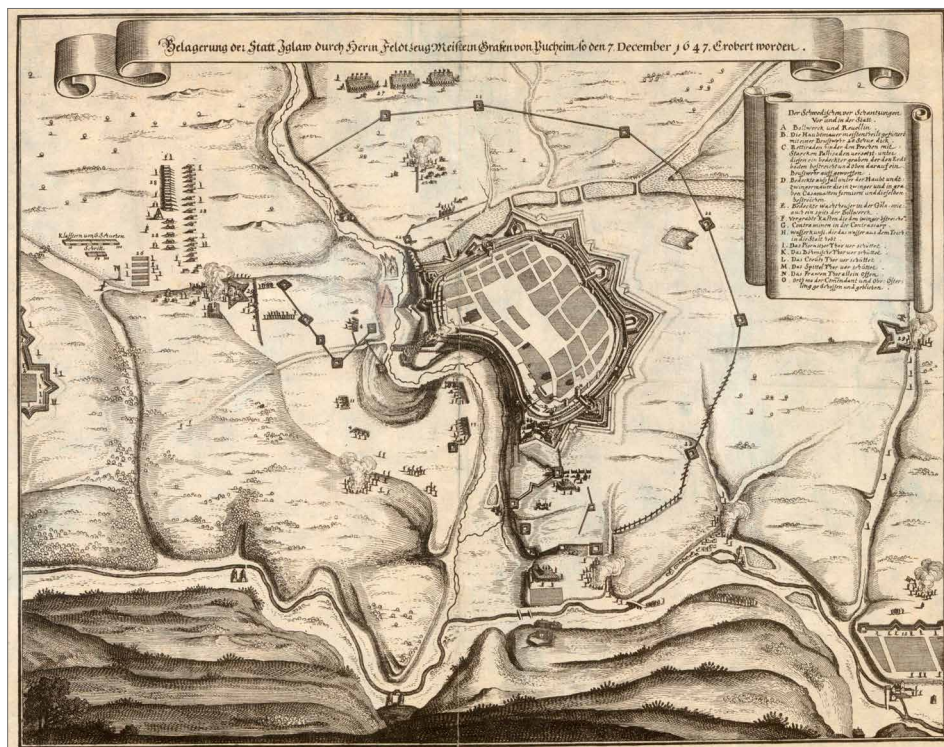
Abb. 1. Lage von Jihlava im Rahmen der Tschechischen Republik.

¹ Fotografie plánu je uložena v Moravském zemském archivu v Brně – Státním okresním archivu Jihlava. Za vstřícnost a pomoc při pátrání po plánu děkujeme S. Pospichalové a R. Gondovi z Muzea Vysočiny Jihlava a R. Piskové a P. Dvořákovi ze Státního okresního archivu Jihlava.

Obr. 2. Rekonstrukce novověkého opevnění Jihlavy. Autor F. Hoffmann, kresba J. Bareš. Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Jihlava, fond Sběrka fotografií a fotonegativů Jihlava, sign. L II e 25/2.

Abb. 2. Rekonstruktion der neuzeitlichen Befestigung von Jihlava. Autor F. Hoffmann, Zeichnung J. Bareš. Mährisches Landesarchiv in Brno – Staatl. Bezirksarchiv Jihlava, Bestand Fotografie- und Fotonegativsammlung Jihlava, Sign. L II e 25/2.

Obr. 3. Dobývání Jihlavy císařským vojskem roku 1647. Theatri Europaei sechster und letzter Theil, 1663. Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Jihlava, Sbirka plánů – město Jihlava, sign. 1–3.

Abb. 3. Einnahme von Jihlava durch die kaiserliche Armee im Jahr 1647. Theatri Europaei sechster und letzter Theil, 1663. Mährisches Landesarchiv in Brno – Staatl. Bezirksarchiv Jihlava, Plänesammlung – Stadt Jihlava, Sign. 1–3.

Z důvodu pouze torzovitého zachování fortifikačních prvků v terénu a také jejich nejednotného zobrazení v dostupných kartografických i ikonografických zdrojích je popis podoby fortifikačních prvků značně limitován.

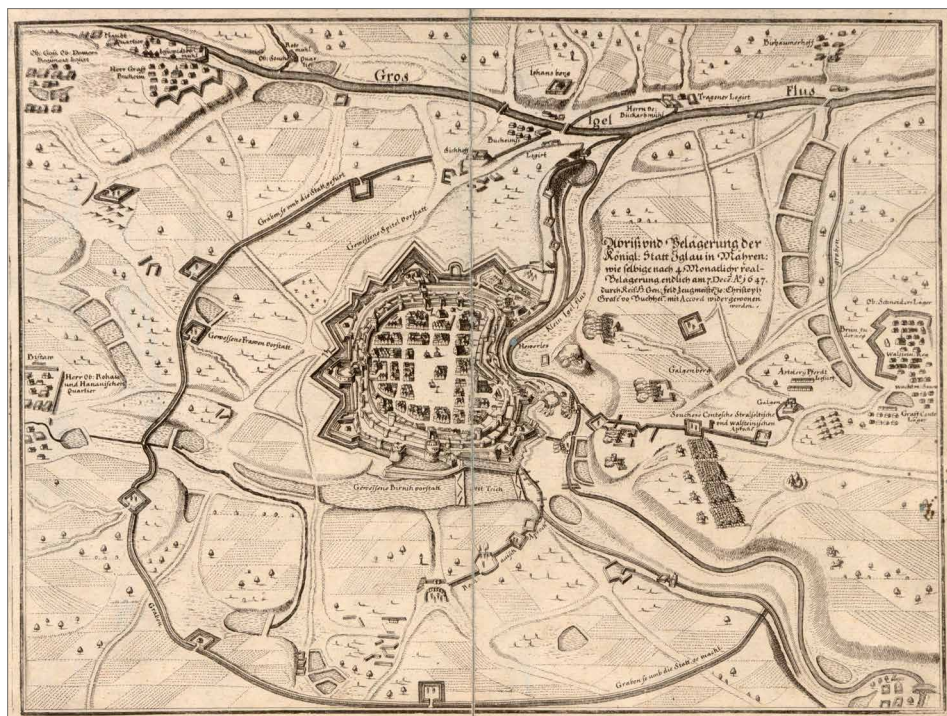
Vnitřní a střední obrannou linii tvořily tyto fortifikační prvky:²

1) *Ravelin před Špitálskou branou* (obr. 6:1). Fortifikační prvek byl umístěn ve střední obranné linii. Ravelin převyšoval vstup do města, který již byl v tomto místě opatřen barbakanem. Samotná brána je kladena do Komenského ulice, do prostoru mezi domy č. p. 31–33 a č. p. 30–32 (Hoffmann 1965, 222).

2) *Opevnění v severovýchodním nároží města* (obr. 6:2). V tomto textu ho považujeme za jeden fortifikační prvek, který by ale snad bylo možné charakterizovat jako dvě rohové hradby.³ Minimálně část tohoto členitého fortifikačního prvku je z písemných i kartografických pramenů známá jako tzv. *Kočka/Katz* (Hoffmann 1965, 205–206). Opevnění zasahuje částečně před Křížovou bránu, která ale v 17. století ke vstupu do města nesloužila.

2 V souladu s F. Hoffmannem (1965) popisujeme opevnění od Špitálské brány ve směru hodinových ručiček. E. Schwab (1935) začíná svůj popis bastionem před branou Matky Boží.

3 V publikaci *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* je tento fortifikační prvek charakterizován jako rohová hradba předstunutá před detašovaný bastion s kavalírem (Kupka a kol. 2002, 206).

Obr. 4. Dobývání Jihlavy císařským vojskem roku 1647. Autor neuveden. Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Jihlava, Sbírka plánů – město Jihlava, sign. 1–2.

Abb. 4. Einnahme von Jihlava durch die kaiserliche Armee im Jahr 1647. Autor nicht aufgeführt. Mährisches Landesarchiv in Brno – Staatl. Bezirksarchiv Jihlava, Plänesammlung – Stadt Jihlava, Sign. 1–2.

3) *Barkan na východní straně města* (obr. 6:3). Naobrazení pohledu na Jihlavu od jihovýchodu z první čtvrtiny 18. století je nakreslen se špicí, tedy jako bastion – pravděpodobně ale nesprávně (obr. 7).

4) *Bastion Heulosschanze* (název podle Schwab 1935, 4; obr. 6:4). Fortifikační prvek byl vybudován v jihovýchodním cípu města, hrotem směřoval k východu.

5) *Bastion před Českou branou* (obr. 6:5). Podle E. Schwaba „*Die eiserne Türe*“ (Schwab 1935, 4).⁴ Brána byla zpevněna barbakánem, obě tyto stavby byly zbourány ve 40. letech 19. století. Základy brány i barbakánu byly archeologicky zkoumány (Černoš–Hejhal 2012; Hoch–Těsnohlídek 2015).

6) *Bastion der Spielberg* (název podle Schwab 1935, 4; obr. 6:6). Bastion svým hrotem směřoval na jihovýchod, směrem do údolí Jihlávky.

7) *Půlbastion východně od Brtnické brány* (obr. 6:7). Také tato brána byla zpevněna barbakánem, ke kterému fortifikační prvek z východní strany přiléhá. Podle plánů je možné jej charakterizovat jako půlbastion s předsunutým opevněním, které jej částečně kopírovalo, případně jako dva

⁴ František Hoffmann označuje jako Železná vrata Brtnickou bránu (Hoffmann 1965, 225).

půlbastiony nad sebou. Brtnická brána v průběhu třicetileté války ke vstupu do města nesloužila, na počátku 17. století byla zavřena, respektive zazděna (Hoffmann 1965, 205).

8) *Jihojihozápadní bastion* (obr. 6:8). Podle E. Schwaba „*Die Dulke*“ (Schwab 1935, 4), podle ulice Důlky či V Důlkách, která prochází v týlu tohoto (a sousedního) bastionu.

9) *Bastion Neuwerk* (název podle Schwab 1935, 4; obr. 6:9). Označení fortifikačního prvku odráží skutečnost, že byl vybudován až po švédském záboru Jihlavy v letech 1645–1647 (viz níže). Až na plány švédského projektu se ostatní (tedy mladší) plány shodují v tom, že plocha bastionu byla rozdělena valem/zdí na dvě části, menší severní a větší jižní.

10) *Bastion před branou Matky Boží* (obr. 6:10). Také tato brána byla opatřena barbakánem. Ten se nedochoval, ale část jeho půdorysu byla dokumentována v rámci záchranného archeologického výzkumu (Kruťiš 2019).

11) *Bastion v severozápadním rohu města* (obr. 6:11).

12) *Opevnění před bastiony 9–11* (obr. 6:12). V příkopu byla před bastiony vybudována fortifikace, která půdorysně bastiony kopírovala. Podle plánů z produkce M. Meriana i na anonymním plánu dobývání Jihlavy je to spojená liniová stavba. Na plánu F. F. von Nicolai to jsou tři samostatné fortifikační prvky (kontrgardy), před každým bastionem jeden.

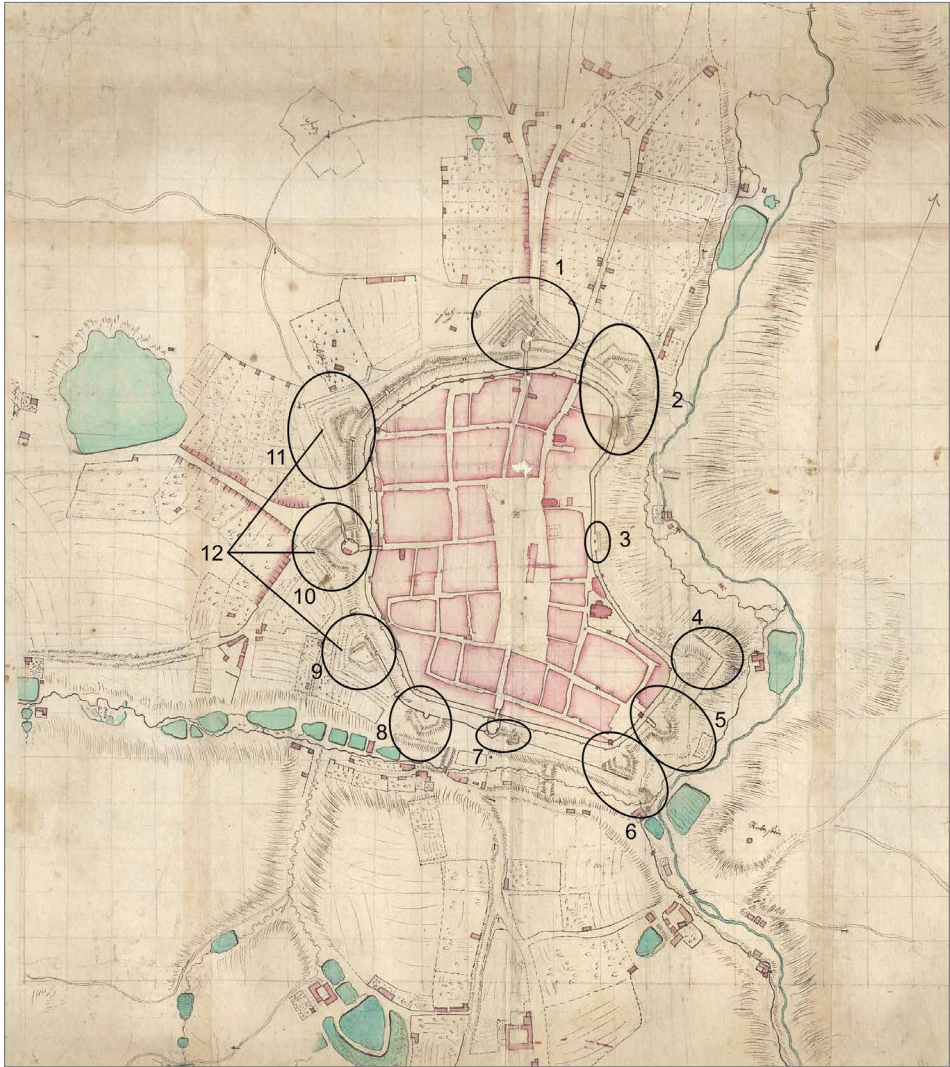

Obr. 5. Plán *Grundriss der Stadt Iglaw*. Autor neuveden, pravděpodobně podle *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*. Podle Hoffmann a kol. 2000.

Abb. 5. Plan *Grundriss der Stadt Iglaw*. Autor nicht aufgeführt, wahrscheinlich nach *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*. Nach Hoffmann a kol. 2000.

Některé výše popsané fortifikační prvky svou šíjí přiléhaly k již existujícím středověkým hradbám. Plán Jihlavy z *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae* (obr. 5) naznačuje, že fortifikační prvky 9, 10 a 11 byly v podstatě integrální součástí třetího pásu středověkého opevnění a byly i stejně vysoké. Tomu ale odporují ostatní zobrazení, podle kterých byly fortifikační prvky bastionového systému k stávajícímu opevnění přistavěny/přisypány až dodatečně, a byly pravděpodobně nižší než středověké opevnění.

Před vnitřní a střední (příkop s fortifikačními prvky 1 a 12) obrannou linií byla vybudována *vnější obranná linie*. V jejím zobrazení již taková shoda nepanuje, bez dalšího upřesnění ji lze charakterizovat jako krytou cestu se shromaždišti. Na její konstrukci se podepsala morfologie terénu,

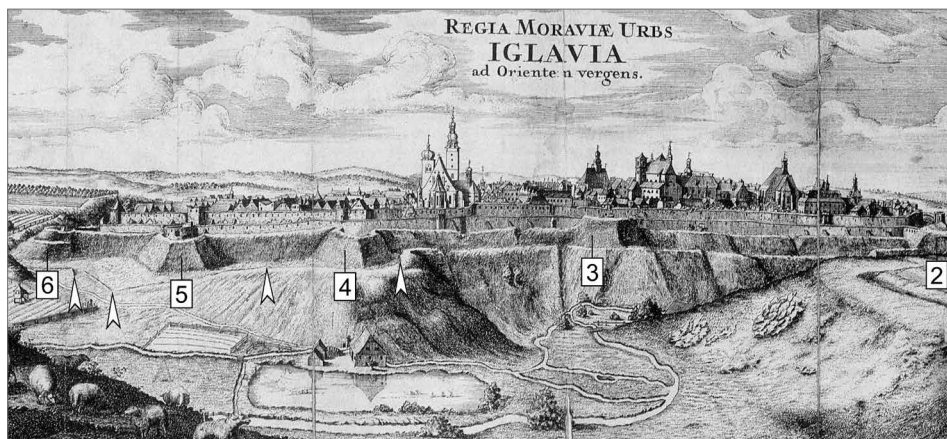

Obr. 6. Jihlava na plánu F. F. von Nicolai. Upraveno, na plánu jsou vyznačeny fortifikační prvky zmiňované v textu. Württembergische Landesbibliothek Stuttgart, Sammlung Nicolai, Bd. 146, Fol. 39. Dostupné z: <https://digital.wlb-stuttgart.de/>.

Abb. 6. Jihlava auf einem Plan von F. F. Nicolai. Bearbeitet, im Text erwähnte Befestigungselemente sind im Plan gekennzeichnet. Württembergische Landesbibliothek Stuttgart, Sammlung Nicolai, Bd. 146, Fol. 39. Abrufbar unter: <https://digital.wlb-stuttgart.de/>.

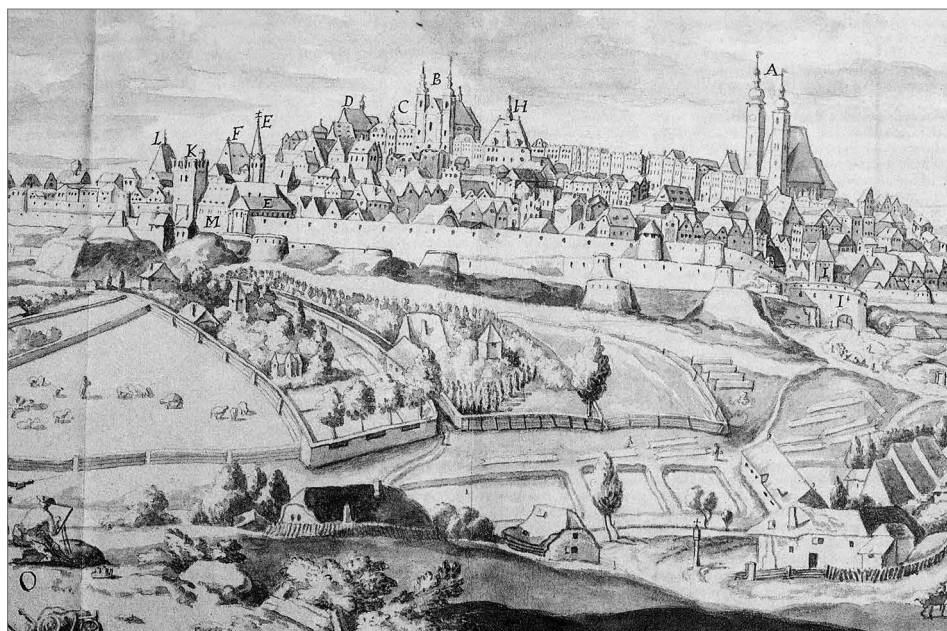

na východní a jižní straně města byly využity svahy údolí říčky Jihlávky a Koželužského potoka. Hrana terénu byla na některých místech upravena (dosypána) tak, že byl vybudován „předstupeň“, který fortifikační prvky kopíroval, respektive fortifikační prvky na něm byly postaveny. Na plánu F. F. von Nicolai je to patrné u fortifikačních prvků 4, 5 a 6 (obr. 6). Řez tímto „předstupněm“ u fortifikačního prvku 6 (*der Spielberg*) byl dokumentován v rámci archeologického výzkumu

Obr. 7. Pohled na Jihlavu od východu, první čtvrtina 18. století. Čísla jsou označeny fortifikační prvky vnitřní obranné linie, šipky ukazují na průběh vnější obranné linie. Podle Hoffmann a kol. 2000, upraveno.

Abb. 7. Blick auf Jihlava von Osten, erstes Viertel 18. Jahrhundert. Befestigungselemente der inneren Verteidigungslinie mit Ziffern gekennzeichnet, Pfeile zeigen den Verlauf der äußeren Verteidigungslinie an. Nach Hoffmann a kol. 2000, bearbeitet.

Obr. 8. Pohled na Jihlavu od jihozápadu, 18. století. Podle Hoffmann a kol. 2000.

Abb. 8. Blick auf Jihlava aus Südwest, 18. Jahrhundert. Nach Hoffmann a kol. 2000.

(viz níže). Na západní a severní straně města se stavělo v podstatě na rovině či mírném svahu. S jistotou lze ale odmítnout existenci *vodního* příkopu, kterou může evokovat zobrazení modrou barvou na kolorovaném plánu Jihlavy podle *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae* (obr. 5).

Nejednoznačná je odpověď i na otázku armování jednotlivých prvků bastionové fortifikace. Na základě archeologických výzkumů se zdá, že minimálně části některých fortifikačních prvků ve vnitřním i vnějším pásu bastionového opevnění byly armovány kamenem (viz níže). Armování některých fortifikačních prvků naznačuje i švédský „plán A“ (obr. 9).

Vývoj jihlavského bastionového opevnění

Na Willenbergově veduté zhotovené *před* rokem 1593 zemní opevnění patrně není, nicméně ještě na sklonku 16. století budování blíže nedefinovaného zemního opevnění nejspíš proběhlo. V letech 1593–1594 jsou zmíněny opevňovací práce spojené s přesuny zeminy. Pravděpodobně se nejednalo o opravy středověkého zděného opevnění, ale o budování nových zemních fortifikačních prvků (d'Elvert 1850, 250; Hoffmann 1965, 199). Roku 1605 měla být zahájena stavba ravelinu před Špitálskou bránou (Hoffmann 1965, 222, zde uveden jako bastion). Bud' od konce 16. století či od počátku 17. století se mělo začít budovat opevnění v severovýchodním rohu města (Hoffmann 1965, 205–206, 223), později nejsložitější fortifikační prvek jihlavské pevnosti, jehož minimálně část se nazývala Kočka (Katz). Andreas Sterly datuje výstavbu Kočky do roku 1605 v souvislosti s povstáním Štěpána Bočkaje (Sterly 1828, 8–9). Podle F. Hoffmanna měl být možná také v této době, „někdy koncem 16. a v první polovině 17. století“ (Hoffmann 1965, 224) postaven fortifikační prvek 4 – bastion Heulosschanze (podle našeho názoru byl tento bastion vybudován v letech 1645–1647, k tomu viz níže). Další větší, ale blíže nespecifikovaná modernizace městského opevnění proběhla roku 1639, kdy měly být nové „*Schanz= und Vorwerke angelegt und Palissaden gesetzt*“ (d'Elvert 1850, 299).

Dne 11. března 1645 dorazilo k Jihlavě švédské vojsko pod velením generálmajora Arvida Wittenberga. K dobývání města nakonec nedošlo, neboť 13. března mezi 10. a 11. hodinou dopoledne Švédové vstoupili do města omylem nechráněnou Špitálskou branou (Sterly 1828, 8). Po dobu držení Jihlavy Švédy, až do dobytí města císařskou armádou počátkem prosince 1647, docházelo k dalším fortifikačním pracím. Na budování bastionového opevnění se museli podílet jak obyvatelé Jihlavy (např. Sterly 1828, 32), tak i lidé ze vzdálenějších lokalit. Dne 12. července 1646 požadoval velitel švédské posádky Samuel Österling na výstavbu opevnění týdně dvacet lidí (s vlastními lopatami, motykami a sekerami) až z necelých třicet kilometrů vzdálené Okrouhlice (Líva 1957, 94).

Pohled na vývoj jihlavské bastionové fortifikace na dlouhou dobu definoval František Hoffmann, když na základě dostupných informací konstatoval: „*Je zřejmé, že k největším proměnám jihlavské pevnosti došlo v poměrně krátkém období let 1646–1647. Švédy je proto třeba pokládat za vlastní tvůrce této pevnosti v nejrozvinutější podobě, i když toto dílo nedobrovolně prováděli městští obyvatelé*“ (Hoffmann 1965, 213). Představa o švédské armádě jako hlavním tvůrci jihlavské bastionové pevnosti je při různých příležitostech v lehčích modifikacích nadále opakována (Měřinský 2008, 117; Pisková a kol. 2009, 347). Je pravdou, že v letech 1645–1647 dosáhla jihlavská fortifikace svého maxima. Otázka na závěr této kapitoly zní: Je možné odlišit to, co skutečně postavili Švédové, a to, co existovalo již před nimi?

„Švédská fáze“ 1645–1647

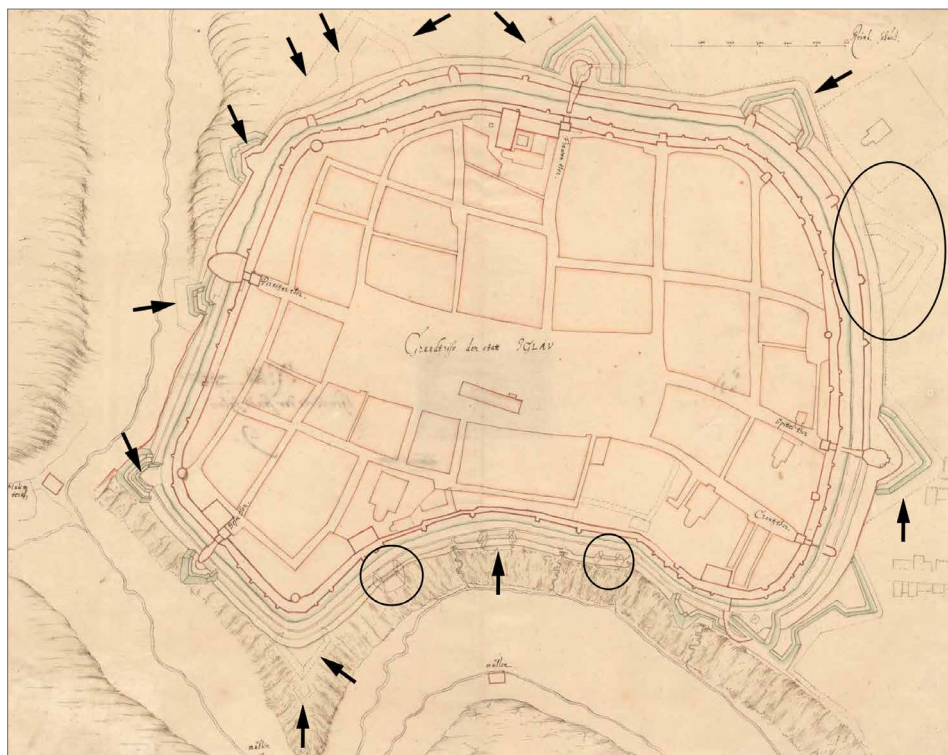
Za autora švédského projektu jihlavské pevnosti bývá považován fortifikační inženýr Mathias Richter (Hoffmann 1965, 213; Měřinský 2008, 117). Mathias Richter byl součástí švédské posádky po celou dobu její přítomnosti v Jihlavě. Poprvé je zmíněn již k 13. březnu 1645, kdy byl jedním ze dvou zástupců švédského vojska vyslaných vyjednat o kapitulaci města (Sterly 1828, 7). Podle záznamů jihlavského měšťana Jana Rockha byl Mathias Richter rozený Livonec

a měl v Jihlavě u Jana Rockha bydlet (citováno podle Hoffmann 1999, 177 a 184). Při císařském ostřelování Jihlavy 18. listopadu 1647 byl Richter těžce raněn (Sterly 1828, 90).

Ve švédském Národním archivu ve Stockholmu jsou uloženy dva plány Jihlavy, které pravděpodobně umožňují definovat „švédskou fázi“ vývoje jihlavského bastionového opevnění. V následujícím textu je označujeme jako „plán A“ a „plán B“. Plán A byl již v literatuře zmíněn (Schwab 1935), ale nebyl dále informačně výtěžěn. Plán B se dosud podle nás v literatuře neobjevil (za upozornění na existenci plánu B a upřesňující informace k oběma plánům děkujeme dr. Bo Lundströmovi, Riksarkivet, Stockholm).

Plán A (obr. 9)

Na plánu není uvedena datace, v databázi Národního archivu ve Stockholmu je u něj uveden rok 1650. Tato datace ovšem není jistá a pravděpodobně ani správná, doprovodná informace uvádí, že známa není ani provenience plánu. Plán je solitérní, není součástí žádného souboru. Kopie plánu je volně dostupná na webových stránkách instituce. Pozornost je na plánu věnována hlavně opevnění, areál města uvnitř hradeb je znázorněn víceméně schematicky. Plán upoutá dvojitým způsobem znázornění městské fortifikace. Část fortifikačních prvků je nakreslena pouze tenkou přerušovanou linií, část je kolorovaná. Kolorované fortifikační prvky jsou vyvedeny červeně

Obr. 9. Plán A. Soubor plánů Utländska stads- och fästningsplaner, Riksarkivet, Stockholm, SE/KrA/0406/27/013/001 (1650). Šipky ukazují na „švédské“ fortifikační prvky, které byly (alespoň v nějakém rozsahu) realizovány. V kroužcích jsou fortifikační prvky, které realizovány nebyly. Dostupné z: <https://sok.riksarkivet.se/>.

Abb. 9. Plan A. Plänekomplex Utländska stads- och fästningsplaner, Riksarkivet, Stockholm, SE/KrA/0406/27/013/001 (1650). Die Pfeile zeigen auf (zumindest in gewissem Umfang) realisierte „schwedische“ Befestigungselemente. In den Kreisen befinden sich die nicht realisierten Befestigungselemente. Abrufbar unter: <https://sok.riksarkivet.se/>.

a zeleně. Červené prvky jsou převážně středověké hradby (tedy zděné prvky) a části bastionové fortifikace na jižní straně města (snad ty, které byly částečně armované). Zeleně je nakreslena většina objektů bastionového systému (zemní prvky). Rozměry plánu jsou 30 × 38 cm. Měřítka je grafické, 600 rýnských stop.

Plán B (obr. 10)

Plán s názvem *Grundtriss der Stadt Iglaw Anno 1645* je součástí souboru plánů Utländske Städer, Slott, Fästen m. m. (uloženo v Riksarkivet ve Stockholmu v rámci sbírky ručně kreslených map pod číslem 21). Rukopis vznikl roku 1648 v Demminu a jeho autorem je později významný švédský fortifikační inženýr Erik Dahlberg. Erik Dahlberg (roku 1648 třiatvacetiletý) byl v této době ve službách Conrada Mardefeldta, generálního inspektora švédských pevností v severním Německu, a zastával funkci konduktéra pomořanských, meklenburských, brémských a vestfálských pevností (Englund 2000, 429). Plán je vyveden jako akvarel na papíru, rozměry listu jsou 42 × 54 cm. Měřítka je grafické, 500 rýnských stop. Stejně jako na plánu A, je i na plánu B věnována pozornost hlavně opevnění, které je také znázorněno dvěma způsoby – barevně a pouze tenkou linií.

V levém horním rohu plánu je legenda. Písmeny A–E jsou označeny brány: A – Behmtohr (Česká brána), B – Pirnitzer Tohr (Brtnická brána), C – Frawentohr (brána Matky Boží), D – Spittel Tohr (Špitálská brána) a E – Kreuz Tohr (Křížová brána). Písmenem F – Rathaus je označena budova Špalíčku, zde se ale radnice nenacházela. Jako G jsou označeny Mühlen, v tomto případě jde o tři mlýny na Jihlávce.

Obr. 10. Plán B. *Grundtriss der Stadt Iglaw Anno 1645*. Soubor plánů Utländske Städer, Slott, Fästen m.m. Riksarkivet, Stockholm, v rámci sbírky ručně kreslených map pod číslem 21).

Abb. 10. Plan B. *Grundtriss der Stadt Iglaw Anno 1645*. Plänekomplex Utländske Städer, Slott, Fästen m.m. Riksarkivet, Stockholm, im Rahmen der Sammlung handgezeichneter Karten unter Nr. 21).

Popis švédského projektu

Oba plány si jsou po obsahové stránce velice podobné, takřka totožné. Asi jediným větším rozdílem mezi oběma plány je absence barkanů na východní straně města na plánu B (na plánu A jsou nakresleny tři, tenkou přerušovanou linií). Po formální stránce je plán B výrazně propracovanější. K jejich vzniku nic přesného nevíme. O tom, že by Erik Dahlberg, který je spojen s plánem B, Jihlavu osobně navštívil, informace nemáme (ale takřka jistě ne). Nelze tedy vyloučit, že plán B vznikl podle nějaké předlohy. Vzájemná podobnost obou plánů umožňuje uvažovat o tom, že jako předloha plánu B mohl být použit plán A.

Na základě výše zmíněného dvojího způsobu vyobrazení městské fortifikace se již Emanuel Schwab domníval, že plán A byl pořízen v letech 1645–1646. „Barevné“ fortifikační prvky pokládá za stávající opevnění, fortifikační prvky vyvedené tenkou přerušovanou linií za projekt. Za autora plánu považoval výše zmíněného švédského fortifikačního inženýra Mathiase Richtera (Schwab 1935, 4). Dataci vzniku plánu A do roku 1645 skutečně potvrzuje plán B, na kterém je letopočet přímo uveden v jeho legendě. V souladu s Emanuelem Schwabem považujeme plán A, a také plán B, za vyobrazení projektu dostavby pevnosti, ke které mělo dojít po převzetí Jihlavy švédským vojskem. Kolorované fortifikační prvky by tak v březnu 1645 již existovaly. Fortifikační prvky vyvedené pouze tenkými přerušovanými liniemi představují projekt, který měl teprve vzniknout.

Podle švédského projektu byly postaveny dva nové bastiony. Jedná se o bastion Heulosschanze (fortifikační prvek 4) a západojihozápadní bastion (fortifikační prvek 9, podle E. Schwaba *Neuwerk*, Schwab 1935, 4). Mezi další realizace lze počítat vybudování příkopů a kryté cesty před fortifikačními prvky 1, 7, 10, a možná i 2 a 11, barkanu na východní straně města (fortifikační prvek 3), zpevnění jihojihozápadního bastionu (fortifikační prvek 8) a snad i propojení kryté cesty mezi výše zmíněnými fortifikačními prvky a vybudování shromaždišť na severní, západní a jižní straně města (není na projektu, ale na jiných – mladších – plánech ano).

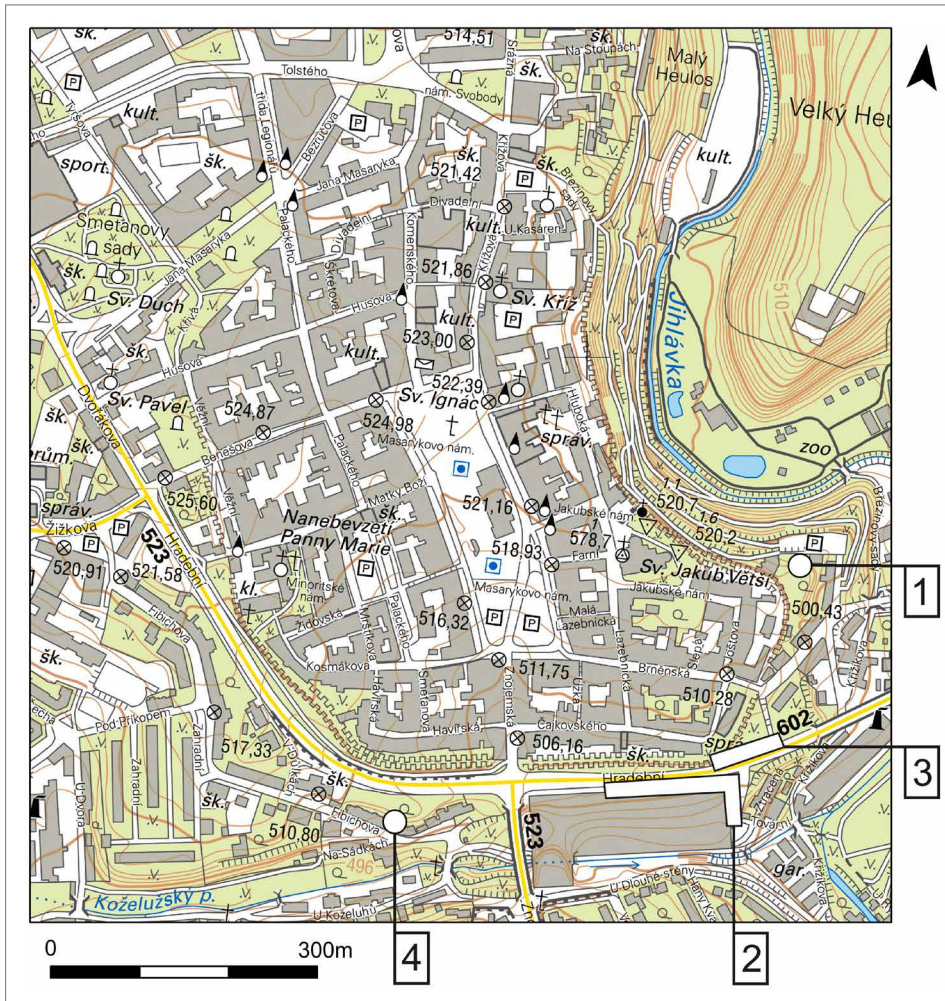
Ne všechny tenkou přerušovanou linkou nakreslené fortifikační prvky byly realizovány a některé z nich zůstaly pouze na papíře. Jedním z těchto prvků je severoseverozápadní bastion (západně od Špitálské brány). Místo něho je na tomto místě na všech ostatních plánech nakresleno shromaždiště na kryté cestě. Ověření toho, zda nebyl, či přeci jen byl bastion vybudován, je v současné době problematické. Z důvodu jeho absence na ostatních plánech (a hlavně na plánu ze sbírek F. F. von Nicolai) se přikláníme k tomu, že tento fortifikační prvek skutečně postaven nebyl. V plné verzi švédského projektu nebyly realizovány ani již zmíněné barkany na východní straně města – místo tří objektů na „plánu A“ byl vybudován pouze jeden, fortifikační prvek 3 (obr. 9).

Archeologické výzkumy jihlavského bastionového opevnění

K současnému datu se archeologické výzkumy dotkly tří fortifikačních prvků jihlavského bastionového opevnění – bastionu Heulosschanze (fortifikační prvek 4), vnější linie před bastionem Spielberg (fortifikační prvek 6) a jihojihozápadního bastionu – Fibichova ulice (fortifikační prvek 8, obr. 11).

Výzkum v prostoru bastionu Heulosschanze (fortifikační prvek 4)

Při výstavbě rodinného domu Březinovy sady 5886/15 byl zdokumentován zhruba 1,5 metru dlouhý profil v prostoru zaniklého bastionu Heulosschanze (obr. 11:1). Na skalním podloží se zachovala tenká organická uloženina obsahující ojedinělé zlomky redukčně pálené kuchyňské a stolní keramiky, datované do pozdního středověku, či raného novověku. Na ní byly navršeny vrstvy přemístěného podloží mocné zhruba 2 metry, vrstvy se skláněly ve směru k údolí Jihlávky. Tyto vrstvy lze pravděpodobně interpretovat jako těleso bastionu. Svrchní partie bastionu byla v 19. či 20. století zničena terénními úpravami. S tím souvisí recentní uložení, které tvořily vrchní část dokumentovaného profilu (archiv Archaia Brno z. ú.).

Obr. 11. Lokalizace archeologických výzkumů zmiňovaných v textu. 1 – Březiny sady 5886/15; 2 – City park; 3 – Hradební ulice; 4 – Fibichova 948/81.

Abb. 11. Lokalisierung der im Text erwähnten archäologischen Grabungen. 1 – Březiny sady 5886/15; 2 – City park; 3 – Hradební ulice; 4 – Fibichova 948/81.

Výzkum v prostoru bastionu Spielberg (fortifikační prvek 6)

V prostoru bastionu Spielberg proběhly dva výzkumy, které zasáhly do tělesa opevnění. Prvním byl záchranný archeologický výzkum vyvolaný stavbou nákupního centra City park Jihlava, výzkum probíhal od listopadu 2006 do srpna 2007 (obr. 11:2). Stavební práce zasáhly část vnější fortifikační linie před bastionem Spielberg (obr. 12; v náleзовé zprávě Hejhal 2008 a v článku Černoš–Hejhal 2012 je uvedena dnes podle nás chybná interpretace, že šlo o těleso samotného bastionu). Dokumentované vrstvy antropogenního původu nasedaly na skalní podloží, měly charakter navážek. Všechny popisované situace byly převrstveny uloženinou 0108, kterou spojujeme se stavebními úpravami prostoru v 18. až 20. století. Tento materiál by tak mohl pocházet z rozvezeného/demolovaného bastionu. Ve vrstvách byla nacházena vrcholně středověká a novověká

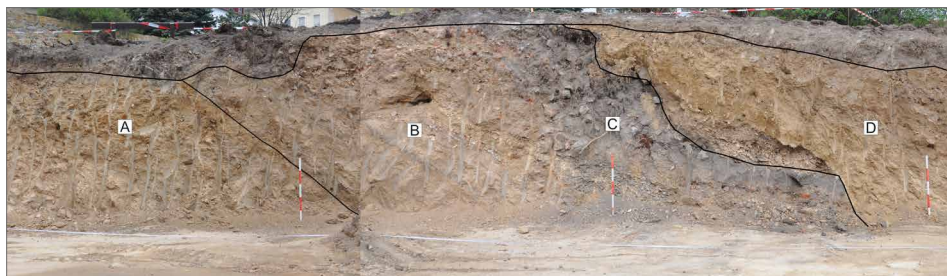
keramika, fragmenty cihel, případně mazanic. Konstrukce 0910 při bázi zemního tělesa byla interpretována jako armování strany líce fortifikačního prvku v místech jeho báze na dně údolí Koželužského potoka (Černoš–Hejhal 2012; Hejhal 2008).

Další výzkum v tomto prostoru proběhl roku 2019, při rozšiřování Brněnské ulice (obr. 11:3). Na profilu byl zachycen 4 metry široký středověký příkop před parkánovou hradbou. Před příkopem, směrem dále od města, bylo dokumentováno souvrství tvořené převážně přemístěným podložím a sutí, které obsahovalo zlomky raně novověké kuchyňské i stavební keramiky, ale třeba i kosterní pozůstatky mladého dobytčete. Toto souvrství na straně k městu přiléhalo ke skalnímu podloží, které v těchto místech vystupovalo k povrchu terénu. Na straně dále od města bylo těleso ukončeno poměrně nesoudržnou kamennou plentou (k. 0901). V těchto místech byla výška profilu zhruba 3 metry od báze kamenné plenty k současnému povrchu terénu (obr. 13). Pravděpodobně stejná konstrukce, ale výrazně lépe dochovaná, byla dokumentována asi dva metry jižně před tímto profilem (obr. 14). Kamenná plenta byla ve vzdálenosti asi 20 metrů od parkánové hradby. Situaci lze interpretovat jako řez kurtinou spojující bastion Spielberg a bastion před Českou branou. Při jejím budování bylo využito skalního podloží, které bylo uměle dosypáno. Vrstva na vnější straně k. 0901 měla podobný charakter (suť, navážky, přemístěné podloží). Tyto vrstvy je možné interpretovat jako materiál z bastionu Spielberg, který byl na místo uložení přemístěn při jeho likvidaci (Těsnohlídek 2019).

Obr. 12. Archeologický výzkum při stavbě centra City park. Pohled na řez vnější obrannou linií před bastionem Spielberg (fortifikační prvek 6). Archiv Archaia Brno, z. ú.

Abb. 12. Archäologische Grabung beim Bau des Zentrums City Park. Blick auf den Grabungsschnitt der äußeren Verteidigungslinie vor der Bastion Spielberg (Befestigungselement 6). Archiv Archaia Brno, z. ú.

Obr. 13. Profil v ulici Hradební, řez kurtinou mezi bastionem před Českou branou (fortifikační prvek 5) a bastionem Spielberg (fortifikační prvek 6). A – podloží; B – vrstvy přemístěného podloží a stavební suti; C – destrukce armování kurtiny; D – vrstvy přemístěného podloží a stavební suti, pravděpodobně z destrukce bastionu Spielberg. Archiv Archaia Brno, z. ú.

Abb. 13. Profil in der Hradební-Straße, Schnitt durch die Kurtine zwischen der Bastion vor dem Böhmischem Tor (Befestigungselement 5) und der Bastion Spielberg (Befestigungselement 6). A – Untergrund; B – Bauschutt- und umverlagerte Untergrundsichten; C – Zerstörungsschicht der Armierung der Kurtine; D – Bauschutt- und umverlagerte Untergrundsichten, wahrscheinlich aus der Zerstörungsschicht der Bastion Spielberg. Archiv Archaia Brno, z. ú.

Obr. 14. Armování kurtiny mezi bastionem Spielberg a bastionem před Českou branou. Archiv Archaia Brno, z. ú.

Abb. 14. Armierung der Kurtine zwischen der Bastion Spielberg und der Bastion vor dem Böhmischem Tor. Archiv Archaia Brno, z. ú.

Výzkum jihojihozápadního bastionu (fortifikační prvek 8)

V prostoru za domem Fibichova 948/81 se nachází pozůstatek jihojihozápadního bastionu. (obr. 11:4). V současné době se jedná o 6 m vysoké těleso, na jehož povrchu jsou umístěny zahrádky. Stěna reliktu bastionu směrem k domu ve Fibichově ulici je v současné době obložena kamennou plentou. V dubnu 2023 došlo ke zhroucení části této kamenné plenty přibližně v ploše 4 × 4 m. Zhruba do výšky 2 m je těleso tvořeno skalním podložím, zbytek se zdá být dosypán. V místě zhroucení kamenné plenty byly patrné lomové kameny se zeminou (obr. 15). Nelze

Obr. 15. Dvorek domu Fibichova ulice 948/81. Stěna JJZ bastionu (fortifikační prvek 8) s odpadlou částí recentní kamenné plenty. Za ní je viditelné lomové zdivo smíšené se zeminou, snad pozůstatek armování lince bastionu. Archiv Archaia Brno, z. ú.

Abb. 15. Hof des Hauses in der Fibichova-Str. 948/81. Wand der SSW-Bastion (Befestigungselement 8) mit abgefallenem Teil einer rezenten Steinwand. Dahinter ist mit Erdreich vermischtes Bruchsteinmauerwerk sichtbar, wohl ein Überrest der Vorderseitenarmierung der Bastion. Archiv Archaia Brno, z. ú.

vyločit, že lomové kameny jsou pozůstatkem původního armování čela fortifikačního prvku. Hypotézu by bylo snad možné verifikovat případným dalším výzkumem, který by umožnil pohled na řez bastionem.

Shrnutí

K *nějakým* úpravám jihlavského městského opevnění, které zahrnovaly větší přesuny zeminy (a nejspíš tak nešlo o opravy středověkých hradeb), docházelo od konce 16. století, další zmínky jsou k rokům 1605 a 1639. Tyto stavby v současné době nejsme schopni podrobněji definovat. Díky dvěma plánům („plán A“ a „plán B“) ale máme zachycen stav opevnění k roku 1645 a můžeme odlišit „švédskou fázi“ vývoje městského opevnění v letech 1645–1647.

Plán A (v souladu s E. Schwabem) a také plán B považujeme za zobrazení stavu jihlavské pevnosti v době jejího převzetí švédskou armádou. „Plně“ nakreslené a kolorované fortifikační prvky roku 1645 v době převzetí města Švédy již existovaly. Tenkou (a na plánu A přerušovanou) linií vyvedené fortifikační prvky považujeme za projekt. Nelze vyloučit, že plán A byl předlohou k propracovanějšímu plánu B, se kterým je po obsahové stránce velice podobný. Pokud je skutečně plán A projektem výstavby fortifikace, tak je možné za jeho autora (či za iniciátora jeho vzniku) považovat fortifikačního inženýra Mathiase Richtera. Zajímavým detailem, který (kromě letopočtu 1645 na plánu B) dokládá vznik obou plánů před rokem 1647, je zobrazení kaple svatého Václava na obou plánech. Tato církevní stavba za kostelem sv. Jakuba byla postavena na přelomu 14. a 15. století (poprvé zmíněna 1400) a byla zbourána Švédy v červnu 1647.

Podle zmíněných plánů je zřejmé, že švédský vklad do opevnění Jihlavy byl v dosavadní literatuře značně přeceňován. Podstatná část městské fortifikace existovala již před rokem 1645. V letech 1645–1647 došlo k vybudování dvou bastionů, jednoho barkanu a možná i vnější opevněné linie (nebo její části).

Archeologické výzkumy se k roku 2023 dotkly tří zemních fortifikačních prvků. Větší zásah do terénu představovala stavba nákupního centra City park, která narušila část vnější opevněné linie před bastionem Spielberg (fortifikační prvek 6), ostatní výzkumy byly menšího rozsahu. Z tohoto důvodu jsou naše zjištění spíše orientační. Žádné vnitřní konstrukce fortifikačních prvků zachyceny nebyly. Souvrství, která tvořila fortifikační prvky, můžeme charakterizovat jako navážková, s nálezy novověkého a vrcholně středověkého materiálu. Při výzkumu vnějšího pásu opevnění před bastionem Spielberg byla v řezu zachycena kamenná zeď s příměsí cihel, s mocností na své bázi zhruba 2,4 metru a o maximální výšce 3,5 metru. Tuto zeď je s opatrností možné interpretovat jako armování spodní části líce vnější opevněné linie. Řez zemním tělesem s kamennou plentou na vnější straně, pravděpodobně kurtinou mezi bastionem před Českou branou (fortifikační prvek 5) a bastionem Spielberg (fortifikační prvek 6), byl zdokumentován na profilu v ulici Hradební. Podobná situace, kamenná zeď, byla zjištěna u líce jihojihozápadního bastionu (fortifikační prvek 8). V tomto případě nebylo možné situaci prověřit na řezu, ale byl k dispozici pouze čelní pohled. Nelze zcela vyloučit, že se i v tomto případě jednalo o zbytek armování. S touto interpretací dokumentovaných zdí ve zjištěných případech koresponduje zobrazení na plánu A – v těchto místech je linie bastionů nakreslena červeně, tedy stejným způsobem jako zděné struktury (středověké hradby).

Status Jihlavy jakožto pevnosti byl zrušen roku 1755 a od roku 1783 začalo být opevnění demolováno (Měřínský 2008, 118). Přesto zůstalo dodnes zachováno několik fortifikačních prvků, většinou ale ve značně pozměněné/redukované podobě. Na některých místech Jihlavy na existenci zaniklého barokního opevnění upozorňuje průběh, respektive půdorys ulic či parcel.

Ravelin před Špitálskou branou (fortifikační prvek 1) se v podobě nadzemních reliktů nedochoval, upomínají na něho půdorysy ulic Bezručova a východní počátek ulice Tolstého. Hrot ravelinu je možné hledat v prostoru křížovatky ulic Tolstého a Havlíčkova. Na části fortifikačního prvku 2 (Kočka) je v současné době umístěna zahrada Střední umělecké školy grafické v ulici Březinovy sady, ppč. 192 a 193. Jeden z boků fortifikačního prvku je dodnes dobře dochovaný.

Současné armování považujeme za mladší stavební úpravu v rámci budování lesoparku Malý Heulos (obr. 16). Za barkan na východní straně města (fortifikační prvek 3) považujeme rozšíření hradebního pásu, v jehož ploše se v současné době nachází hospoda U Jakuba v ulici Hluboká (ppč. 152 a 153). Část tohoto opevnění směrem od Březinových sadů je zpevněna kamenem. Na plánu ze sbírky F. F. von Nicolai je to jasně zemní (nikoli zděný) fortifikační prvek. Přikláníme se k názoru, že stejně jako u fortifikačního prvku 2 ani zde nebude současné kamenné armování původní (obr. 17). Relikt bastionu Heulosschanze (fortifikační prvek 4) je fragmentován zástavbou v zadních traktech domků v ulici Březinovy sady. Domky byly postaveny u paty liců a boků bastionu. Velice dobře je dochována část vnější opevněné linie před bastionem Heulosschanze nad zoologickou zahradou, byť i zde došlo k terénním úpravám, mimo jiné v souvislosti s budováním lesoparku Malý Heulos. Na ploše vnější obranné linie je v současné době parkoviště. Vznik Heulosschanze je možné spojit se švédskou fází jihlavského opevnění a datovat jej do rozmezí let 1645–1647. Bastion před Českou branou (fortifikační prvek 5) se nedochoval. Jeho půdorys se odrazil na stabilním katastru Jihlavy v trojúhelníkovém půdorysu ppč. 152 v místech dnešního DDM v Brněnské ulici 670/46. Za terénní relikty vnějšího fortifikačního pásu tohoto bastionu lze považovat násyp na západní straně nového Brněnského mostu. Hrot tohoto fortifikačního prvku byl poškozen při stavbě mostu. Bastion Spielberg (fortifikační prvek 6) se v podobě viditelných nadzemních reliktnů nedochoval. Část vnější opevněné linie před tímto bastionem byla zničena stavbou nákupního centra City park, část je dodnes dochována v podobě terénního reliktu. Půlbastion před Brtnickou branou (fortifikační prvek 7) se v podobě terénních reliktnů nedochoval, ale byl umístěn v prostoru dnešní křižovatky ulic Hradební a Znojemská. Průběh opevnění na jihozápadní a západní straně města lze rekonstruovat na základě průběhu ulice Fibichova (dříve Frauen

Obr. 16. Část fortifikačního prvku 2. Současný stav, kamenné obložení spojujeme až s mladšími terénními úpravami. Foto Š. Kochan.

Abb. 16. Teil eines Befestigungselements 2. Heutiger Zustand, die Steinverkleidung bringen wir erst mit jüngeren Geländeumgestaltungen in Verbindung. Foto Š. Kochan.

Obr. 17. Fortifikační prvek 3. Současný stav, kamenné obložení spojujeme až s mladšími terénními úpravami. Foto Š. Kochan.
 Abb. 17. Teil eines Befestigungselements 3. Heutiger Zustand, die Steinverkleidung bringen wir erst mit jüngeren Geländeumgestaltungen in Verbindung. Foto Š. Kochan.

Graben a Příkopy). Domy v této ulici byly vybudovány v prostoru příkopu mezi bastionovou frontou (fortifikační prvky 8, 9 a 10) a vnější obrannou linií, v podstatě u paty bastionů a kurtin. Zbytky bastionů 8 a 9 jsou porušeny současnými zahrádkami a terénními úpravami. Bastion před Branou Matky Boží (fortifikační prvek 10) je částečně dochován nejen díky zalomení příkopu (ulice Fibichova), ale i jako nadzemní relikt v zadních traktech domů mezi ulicemi Fibichova a Hradební, ppč. 3436. Bastion v severozápadním nároží města (fortifikační prvek 11) se v podobě nadzemních reliktnů nedochoval. Hrot bastionu byl v místech dvora SOŠ grafická, severně od evangelického kostela apoštola Pavla (ten byl postaven v letech 1875–1878). Fortifikační prvek 12, liniové opevnění před bastiony 9, 10 a 11, se v podobě nadzemních reliktnů nedochoval, původně byl umístěn v prostoru dnešní Fibichovy ulice.

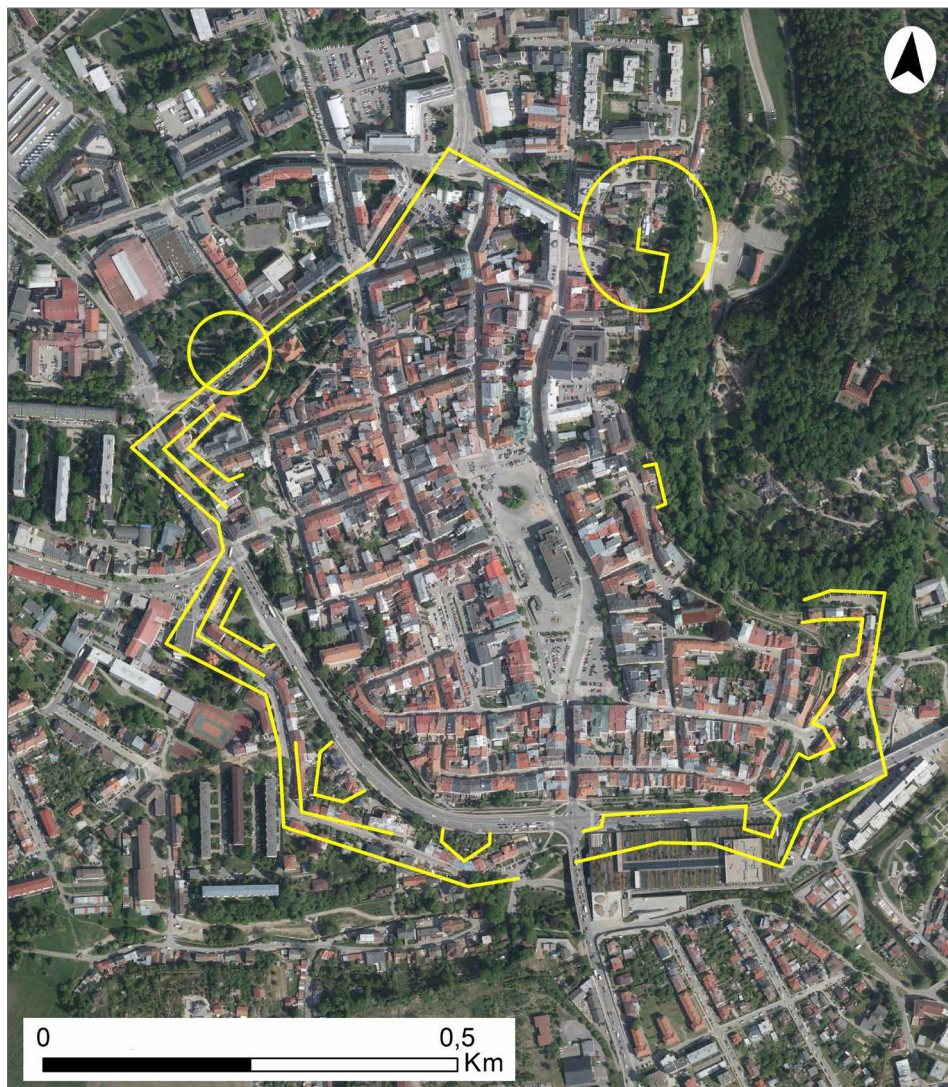
Lze konstatovat, že v terénu dochovaných reliktnů bastionového opevnění není málo, jsou ale značně fragmentované.

Závěr

Rámcovou představu o bastionovém opevnění Jihlavy v době jeho největšího rozsahu poskytuje několik kartografických pramenů. V detailech zobrazení fortifikačních prvků se od sebe liší a zároveň je nutné počítat s jistou mírou stylizace. Shodu lze najít v tom, že bastionové opevnění bylo tvořeno vnitřní obrannou linií, která byla na většině obvodu města doplněna střední a vnější obrannou linií. Ve vnitřní a střední linii bylo vybudováno dvanáct fortifikačních prvků.

K budování bastionového zemního opevnění docházelo v Jihlavě snad v letech 1593–1594 a určitě v letech 1605 a 1639. V letech 1645–1647 se stala Jihlava důležitou základnou švédské armády. Ve Švédském národním archivu ve Stockholmu jsou uloženy dva plány Jihlavy, které lze interpretovat

jako zobrazení švédského projektu dostavby městské fortifikace. Z těchto plánů vyplývá, že podstatná část bastionové fortifikace Jihlavy existovala již *před* převzetím města Švédy roku 1645. V době švédského držení města byly vybudovány zcela nové dva bastiony (fortifikační prvky 4 a 9) a jeden barkan (fortifikační prvek 3). Pravděpodobně můžeme se švédskou armádou spojit i vznik vnější obranné linie (nebo její části) a stavební úpravy již existujících fortifikačních prvků. Ne

Obr. 18. Návrh rekonstrukce vnitřní a střední obranné linie jihlavského bastionového opevnění. Obrázek není přesným zobrazením situace (tu neznáme), ale má sloužit jako rámcová představa toho, kde je možné očekávat zbytky fortifikačních prvků. Vypracováno na základě kombinace plánu F. F. von Nicolai, rekonstrukce F. Hoffmanna, archeologických výzkumů, dochovaných terénních reliktů a půdorysné dispozice ulic a parcel stabilního katastru.

Abb. 18. Entwurf einer Rekonstruktion der inneren und mittleren Verteidigungslinie der bastionären Befestigung Jihlavas. Das Bild ist keine genaue Darstellung der (uns unbekannt) Situation, sondern soll als grobe Vorstellung dafür dienen, wo man Überreste von Befestigungselementen erwarten kann. Ausgearbeitet unter Heranziehung und durch Kombination des Plans von F. F. von Nicolai, der Rekonstruktion von F. Hoffmann, von archäologischen Grabungen, erhaltenen Relikten und Grundrissdispositionen der Straßen und Parzellen des Stablen Katasters.

všechny Švédy plánované fortifikační prvky byly realizovány – pouze ve fázi projektu zůstal bastion západně od Špitálské brány a dva barkany na východní straně města. Proč k realizaci nedošlo, se lze pouze domnívat, nicméně nabízí se prosté vysvětlení, že to bylo z časových důvodů – v prosinci 1647 švédská posádka odešla.

Několik prvků jihlavského bastionového opevnění zůstalo dochováno v terénu, většinou jsou ale značně poškozeny mladšími stavebními či demoličními aktivitami, které nedovolují přesnější závěry ohledně jejich podoby. Na základě výše uvedených informačních zdrojů kombinovaných s půdorysnou dispozicí ulic a parcel stabilního katastru lze zhruba lokalizovat i dnes zaniklé fortifikační prvky (obr. 18). Proběhlé archeologické výzkumy – byť menšího rozsahu – prokázaly, že i v místech, kde nadzemní reliktů dochovány nejsou, bývají spodní části bastionového opevnění konzervovány pod recentními vrstvami. Tato skutečnost vybízí k opatrnému optimismu, že by se poznání nejmladší fáze opevnění Jihlavy mohlo v budoucnu zlepšit.

Prameny a literatura

- ČERNOŠ, Š.–HEJHAL, P., 2012: Archaeological excavations of Jihlava's Early Modern fortifications (2003–2010), *Studies in Post-Medieval Archaeology* 4, 389–402.
- d'ELVERT, CH., 1850: *Geschichte und Beschreibung der (königlichen Kreis-) und Bergstadt Iglau im Mähren*. Brünn.
- ENGLUND, P., 2000: *Nepokojná léta. Historie třicetileté války*. Praha.
- HEJHAL, P., 2008: *Jihlava, City Park. Zpráva o provedení archeologického výzkumu. Číslo akce A120/2006*. Uloženo v archivu Archaia Brno, z. ú.
- HOFFMANN, F., 1965: *Jihlavská pevnost, Historie a vojenství* 2, 185–232.
- 1999: *Listy a obrazy z minulosti Jihlavy. Od počátků do roku 1848*. Jihlava.
- HOFFMANN, F. a kol., 2000: Hoffmann, F.–Jaroš, Z.–Pisková, R.–Svrák, V., *Jihlava. Historický atlas měst České republiky. Svazek č. 8*. Praha – Jihlava.
- HOCH, A.–TĚSNOHLÍDEK, J., 2015: *Zpráva o výzkumu České brány v Jihlavě – A report on excavation of the Bohemian Gate in Jihlava, AVV 6*, 55–61.
- KRUTIŠ, M., 2019: *Zastávky veřejné dopravy ul. Hradební, Jihlava. Zpráva o archeologické akci. Rukopis uložen v Muzeu Vysočiny Jihlava*.
- KUPKA, V. a kol., 2002: *Kupka, V.–Čtverák, V.–Durdík, T.–Lutovský, M.–Stehlík, E., Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha.
- LÍVA, V., 1957: *Prameny k dějinám třicetileté války. Regesta fondu militare archivu ministerstva vnitra ČSR v Praze. Díl VIII. 1646–1648*. Praha.
- MĚŘÍNSKÝ, Z., 2008: *Opevnění Jihlavy v zrcadle archeologie – Befestigung der Stadt Jihlava (Iglau, Mähren) aus der Sicht der Archäologie – The Fortifications of Jihlava in the Light of Archaeology, Forum urbes medii aevi V. Městské fortifikace ve vrcholně středověkých zeměpanských městech střední Evropy*, 104–121.
- PISKOVÁ, R., a kol., 2009: *Jihlava. Historie / kultura / lidé*. Praha.
- RAZÍM, V., 2019: *Středověká opevnění českých měst 3. Katalog Morava a Slezsko*. Praha.
- SCHLEDER, J. G., 1663: *Theatri Europaei sechster und letzter Theil*. Matthaeus Merian. Frankfurt am Mein.
- SCHWAB, E., 1935: *Alte Ansichten und Pläne von Iglau, Zeitschrift des Deutschen Vereines für die geschichte Mährens und Schlesiens* 37, 1–10.
- STERLY, A., 1828: *Drangsale der Stadt Iglau unter der schwedischen Zwingherrschaft besonders während ihrer Belagerung im Jahre 1647*. Jihlava.
- TĚSNOHLÍDEK, J., 2019: *Stavební preference na komunikaci Hradební – Brněnská, Jihlava záchranný archeologický výzkum A002/2019. Nepublikovaná nálezová zpráva, uložen v archivu Archaia Brno, z. ú.*
- ZEILLER, M., 1650: *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae: das ist Beshreibung vnd eigentliche Abbildung der Vornehmsten vnd bekantisten Stätte und Plätze in dem Königreich Böhmen vnd einverleibten Ländern, Mähren vnd Schlesien*. Matthaeus Merian. Frankfurt am Mein.

Zusammenfassung

Die schwedische Phase von Jihlavas Befestigung. Die Stadtbefestigung in den Jahren 1645–1647

Jihlava, eine bedeutende Königsstadt an der böhmisch-mährischen Grenze und gleichzeitig auf dem Weg von Prag nach Wien liegend, wurde in den Jahren 1645 bis 1647 zu einem wichtigen Befestigungspunkt der schwedischen Armee. In dieser Zeit erreichte die Stadtbefestigung ihren größten Umfang. Heute ist diese jüngste bastionäre Phase der Befestigung größtenteils nicht mehr vorhanden.

Eine grobe Vorstellung von Jihlavas bastionärer Befestigung geben mehrere kartographische Quellen. Die darauf dargestellten Befestigungselemente unterscheiden sich in Details voneinander, gleichzeitig muss man mit einem gewissen Stilisierungsgrad rechnen. Eine Übereinstimmung kann man darin finden, dass die bastionäre Befestigung durch die innere Verteidigungslinie gebildet wurde, die an den Stadträndern zumeist durch eine mittlere und äußere Verteidigungslinie ergänzt wurde. In der äußeren und mittleren Linie wurden zwölf Befestigungselemente errichtet.

Zum Bau dieser bastionären Erdbefestigung ist es in Jihlava wohl schon in den Jahren 1593–1594, sicherlich jedoch 1605 und 1639 gekommen. Am 11. März 1645 traf die schwedische Armee unter dem Kommando von Generalmajor Arvid Wittenberg in Jihlava ein. Zur Einnahme der Stadt ist es letztendlich nicht gekommen, da die Schweden die Stadt irrtümlicherweise durch das ungeschützte Spitaltor betraten (Sterly 1828, 8). In der Zeit als die Schweden Jihlava gehalten hatten, d.h. bis zur Einnahme der Stadt durch die kaiserliche Armee Anfang Dezember 1647, kam es zu weiteren Befestigungsarbeiten.

Im schwedischen Nationalarchiv in Stockholm werden zwei Stadtpläne von Jihlava aufbewahrt, die als Darstellung des schwedischen Bauprojekts interpretiert werden können, die Stadtbefestigung fertigzustellen. Im Text des vorliegenden Beitrags werden sie als „Plan A“ und als „Plan B“ bezeichnet (für den Hinweis auf die Existenz von Plan B und für präzisierende Informationen zu beiden Plänen gilt Herrn Dr. Bo Lundström, Riksarkivet, Stockholm, unser Dank). Die Pläne ziehen die Aufmerksamkeit auf sich, weil die Befestigung auf zweierlei Weise dargestellt wird. Ein Teil der Befestigungselemente wurde nur mit einer dünnen unterbrochenen Linie aufgezeichnet, ein Teil ist koloriert. Die kolorierten Befestigungselemente hätten somit im März 1645 bereits existiert, die mit dünner Linie dargestellten Objekte waren geplant. In der Zeit, in der die Stadt von den Schweden gehalten wurde, wurden zwei Bastionen (Befestigungselemente 4 und 9) und ein Barkan (Befestigungselement 3) völlig neu errichtet. Wahrscheinlich können wir auch die Entstehung der äußeren Verteidigungslinie (oder Teile von ihr) und bauliche Veränderungen von bereits existierenden Befestigungselementen mit der schwedischen Armee in Verbindung bringen. Als Autor des schwedischen Festungsbauprojekts von Jihlava pflegt man Ingenieur Matthias Richter zu halten (Hoffmann 1965, 213). Nicht alle von den Schweden geplanten Befestigungselemente wurden realisiert – nur in der Planungsphase des Projekts blieb die Bastion südlich vom Spitaltor und zwei Barkanen an der Ostseite der Stadt. Wir können nur vermuten warum es zu ihrem Bau nicht gekommen ist, wofür sich jedoch die einfache Erklärung anbietet, dass es zeitliche Gründe waren, die dies verhinderten, d.h. wegen des Abzugs der schwedischen Garnisonen im Dezember 1647.

Einige Elemente der bastionären Befestigung Jihlavas blieben im Gelände erhalten, die meisten von ihnen sind jedoch durch jüngere Bau- oder Abrissaktivitäten beträchtlich beschädigt, was keine genaueren Schlussfolgerungen bezüglich ihres Aussehens zulässt. Aufgrund den aus den oben angegebenen Informationsquellen gewonnenen Erkenntnissen können in Kombination mit der Grundgerissdisposition der Straßen und Parzellen des Stablen Katasters auch heute verschwundene Befestigungselemente grob lokalisiert werden (Abb. 18). Durch die – wenn auch im geringeren Umfang – durchgeführten archäologischen Grabungen wurde nachgewiesen, dass an den Stellen, an denen keine oberirdischen Relikte erhalten geblieben sind, untere Teile der

bastionären Befestigung in der Regel unter rezenten Schichten konserviert wurden. Diese Tatsache lässt den vorsichtigen Optimismus aufkommen, dass sich die Kenntnisse über die jüngste Befestigungsphase von Jihlava in Zukunft verbessern könnten.

Mgr. Petr **Hejhal**, Ph.D., Katedra archeologie Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, Rokitanského 62, 500 03, Hradec Králové, Česká republika, *petr.hejhal@uhk.cz*, ORCID 0000-0002-0277-6844

Mgr. Šimon **Kochan**, Archaia Brno, z. ú., pracoviště Jihlava, Židovská 26, 586 01 Jihlava, Česká republika, *archaiajihlava@volny.cz*, ORCID 0009-0009-0084-4784

Mgr. Jakub **Těsnohlídek**, Archaia Brno, z. ú., pracoviště Jihlava, Židovská 26, 586 01 Jihlava, Česká republika, *archaiajihlava@volny.cz*, ORCID 0009-0001-8747-0472

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.